

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ

УДК 711

Б.С. Черкес, А.В. Коломєйцев
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну і основ архітектури

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ЛОКАЛЬНОСТІ ТА УНІВЕРСАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС РОЗВИТКУ ДОІНДУСТРІАЛЬНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО МІСТА

© Черкес Б.С., Коломєйцев А.В., 2012

На основі короткого огляду історії містобудування продемонстровано необхідність теоретичного осмислення принципів локальності та універсальності в архітектурі міста. Проаналізовано особливості реалізації принципів локальності та універсальності у містобудівних концепціях та окреслено природу їхнього взаємозв'язку із міською ефективністю та репрезентативністю.

Ключові слова: місце, час, репрезентація, локальність, універсальність, ефективність.

The necessity of theoretical understanding of the principles of locality and universality is shown on the basis of short overview of the urban planning history. The article examines the peculiarities of the implementation of locality and universality principles in the urban concepts and describes the nature of their interrelationship with efficiency and representativeness of the city.

Key words: place, space, representation, locality, universality, effectiveness.

Постановка проблеми

Уже на початку ХХ ст. європейське індустріальне місто вирізнялося втіленням цілеспрямованих пошуків максимального рівня ефективності умов проживання, праці та відпочинку. Ця ефективність мала вирішити найназріліші проблеми, які були на шляху розгортання нових соціально-економічних відносин, хоча таку місію у її романтизованій формі тодішні авангардисти наділяли додатковими метафізичними навантаженнями, на кшталт необхідності «перекладу волі сучасності на мову простору». Урбаністи та дезурбаністи з легкістю виносили сформовані віками моделі міст на «смітник історії», адже «воля» їхнього часу працювала на викидання та девальвацію всього зайвого, а викидати довелося так багато, що помислити нове стало легше, починаючи із *tabula rasa*. Вже від початку було зрозуміло, що аби перетворити місто на конвєр, а тим більше перейти до всеохопної системи розселення, яка не залишає нічого «зайвого» не лише у місті, але і поза ним, мало говорити лише про пристосування вуличної мережі до вимог автомобільного руху. Можна сказати, що місто, яким його знали раніше, було повалене як остання та найсуттєвіша перешкода задля всеохопної ефективності.

Однак історичне місто формувалось упродовж століть і тисячоліть. Враховуючи багатоманітні вияви, це були моделі органічні, фіксовані у природному середовищі та центровані на найсуттєвіших світоглядних уявленнях певної епохи. Те, що нове місто врешті було зведеним для того, щоб зреалізувати тотальну ефективність, зумовлює запитання щодо значення ефективності у містобудівних моделях доіндустріального міста.

У межах цієї статті запропоновано розглянути універсальні тенденції із максимізації використання ресурсів простору як принципів універсальності, а тенденції до впровадження часової та/або просторової фіксованості міста та його архітектури, що в основі не націлені на зазначену вище ефективність, як принципів локальності. Дихотомію принципів локальності та універсальності в архітектурі міста можна розглянути комплексніше за допомогою таких бінарних опозицій, як ефективність–репрезентативність та політика–економіка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Прямо чи опосередковано теми статті стосуються дослідження таких класиків, як А. Гутнова, А. Іконнікова, М. Тафурі. З іноземних вчених на сьогодні подібною тематикою активно займаються Д. Окман, А. Колкухун, Ф. Джеймісон, С. Сассен, Е. Соя. Особливої уваги заслуговують дослідження П. В. Аурелі, що стосуються значення економіки та політики в контексті міського розвитку, а також безпосередньо принципів універсальності в архітектурі міста.

Формулювання мети статті

Дослідити значення та особливості принципів локальності та універсальності в контексті доіндустріального розвитку європейського міста.

Виклад основного матеріалу

П'єр Вітторіо Аурелі, розглядаючи просторово-планувальну організацію історичних міст, зробив висновок, що вже у плані давньогрецької Прієни прагматична і утилітарно-практична складова, а також та складова, що репрезентує суспільно-економічний устрій іонійського міста разом із світоглядними цінностями епохи, перебувають у стані рівноваги та балансу. Йдеться про врівноваженість ойкосу та агори [1]. Вже тут, окрім суто прагматичних питань ефективності, які вирішувались за рахунок вдосконаленої регулярної «гіпподамової» системи, бачимо також вміння створювати монументальні ансамблі із внутрішньою когерентністю, вдало вписані у складний природний рельєф [2, с. 84].

Можна стверджувати, що протиставлення ойкос–поліс (агора) та вищезазначених утилітарно-практичної та репрезентативної складових давньогрецького міста супроводжують розвиток європейського міста загалом.

Арістотель у Нікомаховій етиці розмежовує *techne politike* та *techne oikonomike* (мистецтво політики та мистецтво економіки). Економіка (від грец. *Oikos* – дім) – майстерність домоустрою. Економіка у давніх греків стосується адміністрування приватного простору. Водночас поняття політики (від грец. *polis* – місто) позначає самоуправління полісу (міста). Політика, на відміну від економіки, слугує суспільним інтересам [3, с. 2]. А, отже, протиставлення ойкосу та агори позначає сферу реального відтворення людських і матеріальних ресурсів та репрезентативну сферу, простір зустрічі на політичних засадах відповідно. Сфера політичного є сферою рішень. Це економічне життя дому відображається в політичному житті агори. Тут передусім постає питання репрезентації. Греки, для прикладу, репрезентують свої світоглядні цінності засобами формування монументальних ансамблів. Невипадково громадські ансамблі міст-полісів часто є сходиначасто розгорнені по рельєфу відповідно до функції того чи іншого простору, а з агори видніється високий акрополь. Якщо репрезентація (фран. *representation* – відтворення, показ) означає представлення кого-, чого-небудь від когось, чогось, тоді, з одного боку, в органічності давньогрецьких ансамблів бачимо більш ніж прагматичне відношення до репрезентації місця, чи то природних умов, з іншого боку, у їхньому функціонуванні та об'ємно-просторовій структурі бачимо ніщо інше як репрезентацію грецького світогляду та наявних соціально-економічних відносин.

Ми використовуємо прагматичні аспекти «гіпподамової» системи тому, що основні функціональні характеристики міст є універсальними, а відповідно, універсальними стають також засоби і прийоми їхнього планування. Тотожність завдання швидкого розселення великої кількості людей на новому місці та зручність розрахунку податку на землю привели до формування універсального інструмента міського планування – регулярної прямокутної мережі кварталів [4, с. 92]. Отож універсальність є яскравим показником зазначеної ефективності. Не дивно, що винахідником цієї схеми вважають математика та комерсанта Гіпподама.

Цей ідеальний баланс між універсальною ефективністю та репрезентацією суттєво порушений в епоху Римської імперії. І це природно, адже могутня експансія та поширення імперської влади вимагали вироблення універсальної та максимально ефективної моделі міста. Тому за зразок було взято принципову схему військового табору. Римляни довели «гіпподамову» мережу до повної стандартизації, визначаючи належні розміри кварталів та ширину головних і другорядних вулиць. Принциповим було те, що, на відміну від давньогрецького міста, громадські об'єкти, такі як форуми,

терми та амфітеатри у Римському місті також належали цій стандартизованій та універсальній системі мережі, займаючи два, чотири чи навіть більше її кварталів [4, с. 93].

Зазначене вище зміщення відобразилось і на понятійному апараті. Протиставлення ойкос-агора трансформувалось у протиставлення *urbs-civitas*. Для римлян поняття «*urbs*» позначало перш за все агломерацію будинків, позбавлену подальшої політичної кваліфікації. Поняття «*civitas*» стосується громадянства, права бути громадянином, мешканцем міста. На відміну від *urbs*, *civitas* зосереджується не на матеріальності обжитого простору, а на політичному статусі тих людей, що там мешкають. Отже, універсальна система, у яку в римлян вписано громадські об'єкти, якраз є кісткою того, що можна назвати *urbs*, будучи інфраструктурою, мережею, що починається із ефективності розселення та розгортається у всеохопне місто, уникаючи політичної чи репрезентативної складової. Модель римського міста – це спроба створити гібрид із доброго функціонування та адміністрування, з одного боку, та політичного життя і репрезентації, з іншого [3, с. 7].

Середньовічне європейське місто, з його органічним моноцентричним плануванням, затиснене та ущільнене відповідно до фортифікаційних вимог, завжди пристосовувало універсальну схему до локальних вимог середовища. У центрі давньогрецького міста знаходилася агора, з якої відкривався вид на акрополь, у центрі давньоримського – форум, а в центрі середньовічного – площа із головним собором на ній, а пізніше ратуша. Присутність собору в центрі міста не стосувалась ефективності його функціонування, а радше відповідала теоцентричному світогляду середньовіччя, репрезентувала його.

У контексті ефективності містобудівної системи та засобів її репрезентації цікавим є приклад міст Венеції та Флоренції доби Відродження.

У Флоренції епохи Ренесансу відбувається повне суміщення сфери репрезентації (політики, економіки, класової структури) та власне сфери їх фізичної реалізації, що позначає новий підхід до зорієнтованої на ефективність містобудівної традиції. Варто згадати ренесансові флорентійські палаццо Строщи, Медічі-Рікарді, Ручеллаї та ін., що, з одного боку, розчинені у функціональній тканині міста, з іншого ж, – репрезентують підйом та могутність молодого буржуазії. Ці палаццо, на відміну від середньовічної ратуші, хоча і репрезентують реальні владні структури, тим не менше самі є об'єктами приватними, а відповідно належать умовній сфері економіки.

Використовуючи можливості архіпелагу із невеликих островів, венеційський сенат, своєю чергою, сформував відточену систему функціонального зонування міської території (центр управління, виробництво, житло, кладовище) за складної системи членування житлової території на так звані «школи», чвари між якими давали змогу зменшувати соціальний натиск, коли багато загальноміських свят зміцнювало відчуття єдності венеціанців. До того ж міське середовище, фактично будучи ефективною системою реалізації влади, не так, як у інших середньовічних містах, намагалося за ширмовою репрезентацією сховати реальний міський порядок цієї схеми володарювання [4, с. 98]. Георг Зіммель, порівнюючи архітектуру Флоренції та Венеції, зробив висновок, що якщо архітектура першої є вираженням внутрішнього смислу, то у другому випадку – архітектура покликана приховувати істинне життя, що відбувається за фасадом [5, с. 25]. «Флоренція сприймається як витвір мистецтва, так як її образний характер пов'язаний з деяким життям, яке, хоча і зникло історично, все ж вірно зберігає тут свою внутрішню присутність. Венеція ж – штучне місто», – зазначає Зіммель [6].

Грецька агора є нічим іншим, як простором для політичної репрезентації, що водночас сама репрезентує демократичний уклад міст-держав. У Венеції, згідно із Зіммедем, наявна певна ширмова репрезентація. Риторичним питанням залишається те, чи можна вважати репрезентативною схему, в якій, послуговуючись лінгвістичним терміном, немає означуваного.

Найвираженішого та найдистильованішого вигляду у XVIII ст. набули колоніальні міста Південної Америки, поновлений строго геометричний підхід та прямокутна мережа кварталів. У 1867 р. європеєць Ільдефонсо Серда написав книгу «Загальна теорія урбанізації», останнє слово у назві якої він ввів у містобудівний дискурс особисто. Саме Серда стає автором найефективнішого генерального плану великого міста XIX ст. – Барселони. Урбанізація, згідно з Сердою, ґрунтується на розвитку мереж. План Барселони вперше передбачав рівномірний розподіл об'єктів та

комунікацій загального користування. Універсальною одиницею міста стає квартал. Система кварталів мала вмістити промисловість, торгівлю та інші види послуг.

Отже, можна стверджувати, що система кварталів, доповнена необхідною транспортною інфраструктурою, була покликана створити планувальну концепцію, позбавлену не лише центру, але і периферії, яка би працювала на максимально ефективну реалізацію економічних завдань, а також поширення процесу урбанізації.

Так званий регуляційний план поширився у європейському містобудуванні вкінці XIX ст. Поняття «регуляційний план» для позначення містобудівного плану вперше запроваджено в 1846 р. [7, с. 120].

За регуляційним планом місто вперше розглядали цілісно, вводили у застосування поширені міжвідомчі інфраструктурні системи, аналізували урбаністичний ансамбль за посередництвом його складових і врешті раціонально пов'язували ці складові в межах растрової системи, що (теоретично) здатна безмежно розширюватись [8, с. 214].

Після запровадження терміна «урбанізація» впродовж XX ст. з певною періодичністю постійно виникали суперечки урбаністів та дезурбаністів. Можна сказати, що початок цій дискусії поклав маніфест Ебенізера Говарда «Місто-сад». Прихильники розвитку міст, а відповідно урбаністи, та ті, хто вважав, що місто більше не може фігурувати як базова форма людського розселення, тобто дезурбаністи, здебільшого обґрунтували необхідність вирішення питання ефективності розселення людей та пошуку універсальної та принципової моделі цього розселення. Саме звернення до системи розселення можна вважати началом всеохопної системи, яка шукала максимальну ефективність не лише у місті, але і поза ним. На фронтиспісі своєї книги Серда вперше помістив тезу про стирання межі між сільським та міським початками.

Історичний огляд показує, що хоча ефективність міста, здатного задовольнити вимоги сьогодення, і стала приводом для пошуку новаторських концепцій у XX ст., у попередні епохи розвитку європейського міста досягнення ефективності та, зокрема можливості екстенсивного розвитку, передбачало витіснення із моделі міста принципів репрезентації світоглядних цінностей чи використання природного середовища із причин, що не мають на меті забезпечення ефективності функціонування та розширення міста. Ця схема доповнюється також тенденціями витіснення так званої політичної складової економічною.

Якщо послуговуватись встановленою на початку узагальнювальною термінологічною парою принципів локальності та універсальності, то можна констатувати зміщення та заміну принципів локальності принципами універсальності, що супроводжує розвиток європейського міста від античності до епохи індустріалізації.

Зв'язок політичного, економічного, ефективного та репрезентативного комплексно розглянув видатний німецький філософ Карл Шмітт. Економічне мислення, як стверджує Шмітт, має лише одну форму, технічну точність, а це – зовсім не репрезентативна ідея [9, с. 127].

Збільшення частки економічного нескладно продемонструвати у проведеному вище аналізі. Фактично, це шлях від римського «urbs» до поняття «урбанізація» у Серди. Однак чим репрезентативність храму Пресвятої Родини, вбудованого в мережу кварталів Серди, відрізняється від репрезентативності храмів на центральних площах міст середньовічної Німеччини?

Карл Шмітт саме констатує той переламний момент, який є наслідком економічного нарощування. Згідно із знаменитим «економічним» розумінням історії, для прикладу, політичні та релігійні погляди відображають ідеологічний «рефлекс» промислових відносин [9, с. 127].

Ані люди, ані речі не потребують «влади», якщо механізми економічного і технічного надають їй своїм іманентним закономірностям [9, с. 150].

Бог, або – в демократичній ідеології – народ, або абстрактні ідеї, якими є свобода і рівність, до яких звертаються репрезентативні схеми архітектури історичного міста, можуть бути змістом репрезентації, але неможливо подібно мислити у застосуванні до виробництва та споживання [9, с. 129]. Раціоналізм економічного мислення звик зважати на певні потреби і бачити лише те, що він може «задовольнити». Він вибудував для себе сучасне велике місто – будівлю, де все, що відбувається,

піддається калькуляції [9, с. 120]. І якщо є попит на сакральний об'єкт – він може бути із холодною регулярністю впроваджений у кожен п'ятий квартал безкінечного растру.

Виявлення особливостей реалізації принципів універсальності та локальності у містобудівних концепціях початку ХХ ст. допоможе краще зрозуміти їхнє значення у народженні того міста, яке ми знаємо сьогодні.

Висновки

Оскільки індустріальне місто стало втіленням тенденцій до максимального рівня ефективності та економічної доцільності, виникає питання щодо того, чи, з урахуванням інших соціально-економічних умов, ці тенденції були такими самими всеохопними також і в моделях доіндустріального міста. На основі короткого історичного огляду основних етапів розвитку доіндустріального міста продемонстровано особливе значення його репрезентативної та політичної складових. Тенденції до максимізації використання ресурсів простору, а відповідно до всеохопної ефективності та економічної доцільності запропоновано звести до єдиного поняття принципів універсальності, позаяк впровадження репрезентативної та політичної складової можна зарахувати до принципів локальності. Розвиток доіндустріального міста вирізняється процесом заміщення принципів локальності принципами універсальності, що врешті привело до формування індустріального міста та потребує уваги з погляду теорії архітектури та містобудування.

1. Aureli P. V. *What about architecture itself: The lecture*. Architectural Association School of Architecture. 2011. – 17 of march. 2. Саваренская Т. Ф. *История градостроительного искусства* / Саваренская Т. Ф. – М.: Стройиздат, 1984. – 376 с. 3. Aureli, P. V. *The possibility of an absolute architecture* / Aureli P. V. – Cambridge: The MIT Press, 2011. 4. Глазычев В.Л. *Урбанистика*. Издание в трех томах. Т. I. – М.: Европа, 2008. – 418 с. 5. Васильковский М. Б. *Социология архитектуры* / Васильковский М. Б. – М.: Фонд «Русский авангард», 2010. – 592 с., ил. 6. Зиммель Г. *Венеция* / Г. Зиммель // *Логос*. – 2002. – № 3–4. 7. Семсрот К. *Від регуляційного плану до просторової концепції розвитку. Напрямки розвитку містобудування в Австрії у контексті правових основ* // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка», «Архітектура», 2004, № 505*. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка» – С. 113–121. 8. Blau E. *Die Kodifizierung von Identität und Differenz. Otto Wagners Großstadt als Form und Idee* / Blau E. // *Moritz Csaky; Peter Stachel (Hg.) Die Verortung von Gedächtnis – Wien: Passagen-Verl., 2001. – S. 209–244*. 9. Шмидт К. *Политическая теология*. Сборник / Шмидт К. – М.: Канон-пресс-Ц, 2000.